

■ Levéltári (kényszer)megoldások a pandémia idején

A Magyar Levéltári Vezetők Tanácsa 2021. október 7–9. között Pécsen tartott vándorgyűlésén a levéltárosi pályakép a közalkalmazotti lét után és a levéltár(os) home office-ban voltak a fő témák. Utóbbi foglalkozott azzal a minden levéltárat érintő kérdéssel, hogy a koronavírus-járvány előidézte viszonyok milyen válaszokat hívtak elő az egyes intézményekben, s hogyan sikerült a levéltáraknak alkalmazkodniuk a megváltozott körülményekhez. A következő négy beszámoló – négy levéltártípusé is egyben – az MLVT rendezvényén elhangzott előadások szerkesztett változata.

Cseh Gergő Bendegúz

Levéltár Covid idején

Járványkezelés, szolgáltatások, ÁBTL

Ahogy más levéltárak – és a fél világ –, úgy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Történeti Levéltár) sem volt, nem is lehetett felkészülve a Covid-járvány villámgyors elterjedésére és a hétköznapi élet majd minden területét felforgató hatására. Amikor megpróbáljuk összefoglalni a járványügyi korlátozások hatását az ÁBTL tevékenységére, megkíséreljük figyelmen kívül hagyni azokat a közös tapasztalatokat, amelyeket minden levéltár többé-kevésbé hasonló módon szerzett meg, részben saját iniciatívából, részben egymás példájából okulva. Ehelyett inkább azokra a sajátosságokra koncentrálnunk, amelyek az ÁBTL speciális feladataiból és egyedi helyzetéből következtek, ezért némileg eltérhetnek más, hasonló intézmények gyakorlatától. Ehhez azonban bevezetesként néhány szót kell ejteni ezekről a sajátosságokról is.

A Történeti Levéltár 2022-ben éppen negyed évszázada kezeli az ún. szocializmus korszakának titkosszolgálati iratait Budapesten az Eötvös utcai épület falai között. Az elsősorban az információs önrendelkezési jog, vagyis az egykori áldozatok (és leszármazottaik) iratmegismerési jogának biztosítására létrejött levéltár máig egyik legfontosabb feladatának tekinti ezt a tevékenységet, huszonöt évi működés után azonban a hangsúlyok már kezdtek átrendeződni. Az utóbbi években az említett alapfeladat, valamint a tudományos kutatók kiszolgálása és egyéb, hagyományos levéltári teendők mellett már egyre nagyobb szerepet kapott az intézmény közművelődési, levéltár-pedagógiai, ismeretterjesztő tevékenysége is, hiszen az 1990 előtti titkosszolgálatok működésének megismerésére, módszereik bemutatására a fiatalabb korosztályokban is komoly igény mutatkozik. De nem csak e csoportokat célozza az ÁBTL közművelődési tevékenysége, hiszen a rendszerváltás óta eltelt több mint három évtized rengeteg elhallgatást, félreértést és félremagyarázást, és nem kevés előítéletet halmozott fel az „ügynökakták” és az „ügynöklevéltár” körül. Már ez utóbbi, a közbeszédben gyakran felbukkanó szóhasz-

nálat is pontosan jelzi, hogy mind az iratok jellege, mind azok megismerhetősége,¹ mind pedig a levéltár alapvető feladatai és az érintettek jogai tekintetében komoly felvilágosító munka vár még az ÁBTL munkatársaira. Részben ennek a komplex célnak a megvalósítása, részben pedig az intézmény szolgáltatásainak időszerű és radikális korszerűsítése érdekében dolgozta ki és fogadtatta el a fenntartóval a levéltár vezetése azt a hétéves intézményfejlesztési stratégiát, amelynek kezdete lényegében egybeesett a Covid-járvány berobbanásával, és attól alapvetően nem is választható el.

A Titkosszolgálati Levéltár a 21. században címet viselő dokumentum azokat a prioritásokat határozza meg és ütemezi, amelyek révén az intézmény a szakmai tartalmat a legkorszerűbb eszközökkel közvetítő, nyitott állambiztonsági archívummá, a korszak megismertetésének kulturális-tudományos központjává, valamint a legszigorúbb titokvédelmi követelményeknek is megfelelő, hiteles nemzetbiztonsági levéltárrá válhat. A fenti stratégia azon célkitűzése szerint, hogy mind a kutatói, mind pedig az állampolgári kutatás igénybe vehető legyen az interneten keresztül is, a regisztrációtól az adatszolgáltatásig, azaz teljes körűvé váljon mind az e-kutatás, mind pedig az e-ügyfélszolgálat, az intézmény igyekszik lebontani a levéltári szolgáltatások igénybevételének földrajzi és időbeli korlátait, már a ciklus első felében. Ugyancsak a levéltári tudás „társadalmasítását” szolgálja az ÁBTL által indított kutatási, közművelődési és oktatási programok összessége – kiemelten az ún. Topotéma Projekt –, amely a kor információtechnológiai színvonalán, de szigorú szakmai követelményeknek is megfelelő módon látta az 1990 előtti állambiztonság/állambiztonság saját világát és az általa dokumentált Magyarországot. Nem kevésbé fontos eleme ennek a megújulásnak a sok okból hiányos állambiztonsági iratanyag pótlása és gyarapítása külföldi archívumok, hazai levéltárak, valamint magánirat-hagyatékok feltárása és forrásaik hasznosítása révén. A hétéves fejlesztési programnak a fentiekhez képest – egyelőre – talán kevésbé látványos oldala az infrastrukturális és informatikai felkészülés az 1990 utáni nemzetbiztonsági szolgálatok elektronikus iratainak archiválására, illetve hosszú távú, hiteles megőrzésére.

2020 első hónapjaiban, pár hónappal a stratégiai fejlesztés elindítása után a koronavírus-járvány első hulláma elérte a Történeti Levéltárat is. Márciusban a fenntartó jóváhagyásával és más közlevéltárakkal összehangoltan az intézmény kénytelen volt nyilvános szolgáltatásait (ügyfél- és kutatószolgálat, rendezvények, intézménylátogatások, előadások, könyvbemutatók) azonnali hatállyal felfüggeszteni és munkatársai többségét átirányítani otthoni munkavégzésre. Az átállás alapjaiban érintette a levéltár feladatellátását és a munkavégzés jellegét. Az eredeti levéltári iratok használata az otthoni munkavégzés során természetesen nem lehetséges, ezért márciustól az állampolgári és kutatói iratellátás és az egyéb célú adatszolgáltatás csak a már korábban elkészült elektronikus vagy papíralapú másolatok révén, illetve – nagyon korlátozott mértékben – a levéltár falai között folytatódhatott. Mivel ebben az időszakban a levéltár informatikai rendszere és információbiztonsági megoldásai az online munkavégzés során még nem garantálták a személyes adatok szükséges védelmét, a munkatársak többsége olyan adat-

¹ Lásd még: „ügynökakták nyilvánossága”

rögzítési, adatbázis-építési, digitalizálási, kutatási vagy közművelődési feladatokat látott el, amelyek során vagy nem kezeltek védendő személyes adatokat, vagy pedig azt offline módon, biztonságos informatikai környezetben tehetők meg. A pandémia következtében ideiglenesen szüneteltetni kellett ugyan a levéltár személyes kontaktust igénylő közönségkapcsolati tevékenységét, az intézmény – évekkel ezelőtt bevezetett – online ügyfélszolgálatára azonban folyamatosan fogadta az állampolgári kérelmeket és ezek feldolgozása – habár korlátozott kapacitással – mindvégig folytatódott. Az állampolgári adatszolgáltatás és a tudományos kutatás statisztikai adataiban, és a sajnálatos módon megnövekedett várakozási időben egyértelműen tükröződött ugyan a koronavírus-járvány és a kényszerű bezárás hatása, az információk kárpótlás és a jogérvényesítés lehetősége azonban mindvégig biztosított volt bárki számára.

A pandémia okozta részleges bezárás viszont lehetőséget teremtett olyan feladatok és fejlesztések elvégzésére, amelyekre egyébként vagy egyáltalán nem, vagy csak hosszú évek alatt lett volna lehetősége az intézmény munkatársainak. A kényszerű részleges bezárás időszakára az intézmény vezetése az alábbi prioritásokat határozta meg:

1. a munkatársak, kutatók és az ügyfelek egészségének lehető legmagasabb szintű védelme;
2. a levéltári szolgáltatások alapvető szintjének fenntartása;
3. az otthoni munkavégzés lehetőségének biztosítása a lehető legszigorúbb adatvédelmi rendszabályok betartása mellett;
4. a feladatellátás átszervezése, a korábban időhiány miatt háttérbe szorult, a levéltár épületén kívül is végezhető adatrögzítési, ellenőrzési, feldolgozási munkák felgyorsítása;
5. az Eötvös utcai épületben esedékes energiahatékonysági és egyéb korszerűsítési munkálatok elvégzése;
6. a hétéves intézményfejlesztési stratégia aktuális feladatainak maradéktalan ellátása.

Az otthoni munkavégzéshez szükséges informatikai eszközöket a munkatársak hivatali munkaeszközeinek „házhoz szállításával” sikerült megoldani. Sokkal komolyabb problémát okozott ugyanakkor a biztonságos adatkapcsolatok kialakítása és a személyes adatok kellő szintű védelmének garantálása. A levéltáros kollégák egy része számára lehetett olyan adatfeldolgozási, adatbázis-építési feladatokat találni, amelyek egyáltalán nem érintettek védendő személyes adatokat, például azért, mert a védelmi idők már lejártak. Más esetekben az informatikusok biztonságos vpn-kapcsolatot alakítottak ki a levéltár szerverei és az otthon elhelyezett hivatali számítógépek között, így bizonyos területeken a feladatellátás „szinte” zavartalanul folytatódhatott. A legkomolyabb nehézséget a levéltár épületében működő informatikai hálózat struktúrája jelentette, hiszen az adatok védelme érdekében a központi adatbázis és az iratanyag feldolgozásának egyéb eszközei egy teljesen zárt, az internettel semmilyen formában nem érintkező belső hálózaton keresztül érhetők csak el, így a sok millió oldalnyi digitalizált iratanyag előkészítése, feldolgozása sem folytatódhatott a korábbi rend szerint. Mivel a kutatók számára való iratelőkészítés és a szükséges anonimizálás az ÁBTL-ben már évek óta

javarészt digitális eszközökkel, számítógépen történik, létre kellett hozni a külső hozzáférés lehetőségét ehhez a zárt központi adatbázishoz. Ezt azonban mindenképpen a „kapuk” megnyitása nélkül, offline módon terveztük megvalósítani. A megoldást egy sürgősen végrehajtott informatikai fejlesztésben találtuk meg: az ezzel foglalkozó munkatársak számára kifejlesztettük a központi adatbázis otthoni verzióját². Ez a rendszer a negyven terrabájtnyi méretű hatalmas belső adatmennyiséget természetesen nem tartalmazta, de az egyébként titkosított adatok használatához, olvasásához és gépi anonimizálásához szükséges legfontosabb eszközöket igen. Ezután már „csak” az éppen aktuálisan feldolgozandó anyag exportálását, otthoni feldolgozását, majd az elkészült adatok biztonságos csatornán történő visszajuttatását és a belső rendszerbe való átemelését kellett megoldani. Ennek a bonyolultnak tűnő rendszernek továbbra is maradtak helyhez kötött, vagyis csak a levéltár épületében végezhető elemei, de a munkafolyamatok többsége így már otthoni munkavégzés keretében is teljesíthetővé vált, az adatvédelem terén pedig nem kellett a szükségesnél komolyabb kompromisszumot kötni.

Természetesen a még nem digitalizált iratok esetében továbbra is szükség volt az eredeti iratanyag használatára. A belső központi adatbázis export-import funkcióinak működtetésére is csak az Eötvös utcában volt lehetőség, ezért levéltárosok, raktárosok és informatikusok váltott munkarendben, a személyes találkozást – és ezzel a fertőzés veszélyét – minimálisra csökkentve üzemeltették rendszert és végezték a munkafolyamatokat.

Mint más közintézményekben, a Történeti Levéltárban is az online térbe tevődött át a munkaszervezés: az értekezletek, workshopok, megbeszélések videókonferencia keretében zajlottak, az azonnali és folyamatos kapcsolattartást pedig okostelefonokra telepített biztonságos chatprogramon keresztül biztosítottuk mindenki számára. Ez utóbbi eszköz különösképpen beváltotta a hozzá fűzött reményeket: a szervezeti egységek szerint kialakított különböző munkahelyi csoportok rendkívül hatékonyan tudták megosztani tapasztalataikat, kérhettek segítséget vagy adhattak tanácsot egymásnak.

A levéltár alapvető szolgáltatásai az új munkarend kialakítása után továbbra is fenn tarthatóak maradtak, de természetesen nem lehetett teljes mértékben kizárni a személyes jelenlét okozta kockázatokat sem. A statisztikai adatok ugyanakkor azt mutatták, hogy az intézmény munkatársainak fertőzöttsége a járvány tetőpontján sem ért el kimagasló értéket (az egyidejűen megbetegedettek száma nem haladta meg a 10%-ot), és fertőzési gócpont sem alakult ki a levéltárban.

A személyes jelenlétben alapuló kutatótermi szolgáltatások kiesése számos kutatónak okozott komoly problémát, hiszen őket sok esetben szigorú határidők kötik, legyen szó akár kéziratok leadásáról, pályázatok lezárásáról, netán szakdolgozatok, disszertációk befejezéséről. Az online kutatás lehetőségét az ÁBTL egy előre rögzített menetrend szerint, a korábban vázolt intézményfejlesztési stratégia keretében tervezte megteremteni, a járványhelyzet következtében azonban ezt a fejlesztést egyedi megoldással, ideiglenes jelleggel kényszerült megvalósítani. Az intézmény informatikus munkatársai saját fej-

² A központi adatbázis otthoni verzióját ABTLINFO Light névre kereszteltük.

lesztéssel, a levéltár által egyébként is használt CMS³ rendszer alkalmazása révén a 2020. év folyamán létrehozták az ÁBTL e-kutatási szolgáltatását. Ennek keretében a regisztrált tudományos kutatók a digitalizált iratanyag „olvasói példányát” online megrendelhetik, ahhoz ingyenesen, korlátozás nélkül hozzájuthatnak, a letölthető pdf-állományokért pedig továbbra is reprográfiai díjat fizetnek. A kialakított rendszert 2020 decemberében kísérleti jelleggel, 2021 januárjától pedig „élesben” is bevezette az intézmény, és azóta is működteti. A tapasztalatok szerint az e-kutatási rendszert nem mindenki tudja könnyen kezelni – ez nyilván sok tapasztalattal fog szolgálni számunkra a végleges szolgáltatás fejlesztésében is. Mégis hatalmas könnyebbséget jelentett a kutatók számára nem csak a járványügyi korlátozások idején, de azok elmúltával is.

Az e-kutatási rendszernél bonyolultabb feladatnak bizonyult a teljes körű e-ügyfélszolgálat bevezetése. Ezt a fejlesztést ugyan szintén tartalmazza az intézményfejlesztési stratégia, de az ügyfélkapun keresztül, vagy ennek hiányában online úrlapon történő adatigénylés és az elkészült anyagok digitális formában történő kiadása sokkal körülményesebb előkészítési, fejlesztési, tesztelési munkafolyamatokat követelt meg. Fontos különbség, hogy míg az e-kutatás eleve anonimizált digitális iratmásolatokkal dolgozik, az állampolgárok saját magukkal vagy néhai családtagjaikkal kapcsolatban teljes körű megismerési joggal rendelkeznek. Ennek következtében olyan, a lehető legbiztonságosabb megoldásokat kellett kialakítani a beérkező személyes adatok és az elkészült iratmásolatok számára, amelyek a véltlen vagy szándékos illetéktelen hozzáférés lehetőségét egyaránt minimalizálják. Ennek a rendszernek a fejlesztése szintén a több hullámban bekövetkezett Covid-járvány időszakában kezdődött meg, és annak sürgősségét jelentős részben a személyes ügyfélszolgálat kényszerű bezárása indokolta. Mivel a fenti okok miatt a fejlesztés és a tesztelés az e-kutatói rendszerhez képest sokkal több időt vett igénybe, annak nyilvános próbaüzemére csak 2022 nyarán kerülhetett sor.

Az ÁBTL a járványügyi korlátozásokat és részben az otthoni munkavégzés lehetőségét is felhasználva tovább erősíti online jelenlétét és továbbfejleszti, gazdagítja az így elérhető tartalmakat. Ezen időszakban készültek el például az intézmény működését, az információs kárpótlás folyamatát és az épület rejtett kincseit bemutató rövidfilmek, illetve az első szabad választást megelőző állambiztonsági „felkészülésről”, vagy a nagy rendszerváltó demonstrációk, tüntetések történetéről szóló virtuális kiállításaink is.

Egészen más irányú fejlesztés, de szintén a járványügyi korlátozásokhoz köthető, hogy kihasználva a munkatársak többségének távollétét, komoly energiahatékonysági beruházás keretében napelemekkel borítottuk be az intézmény szinte összes szabad tetőfelületét. Ez jelentős hozzájárulást jelent az épület – már csak a raktárak szükséges légkondicionálása miatt is igen magas – fenntartási költségeihez.

A több hullámban érkezett járványügyi korlátozások, illetve az ehhez történő kényszerű alkalmazkodás számos tanulsággal szolgált az ÁBTL munkatársai számára is. Bizonyos tapasztalatok rendkívül hasznosak lehetnek a járványhelyzet elmúltával is, és a kialakított gyakorlat, a munkafolyamatok több területen is továbbélhetnek.

---

³ content management system

Nyilvánvalóan bebizonyosodott például, hogy a home office sokkal több levéltári területen alkalmazható haszonnal, mint azt korábban gondoltuk. Az adatvédelmi kockázatok kellő elővigyázatossággal és megfelelő informatikai fejlesztésekkel elfogadható mértékűre korlátozhatók, így sok levéltári munkafeladat távolból is elvégezhető. Ez nyilvánvalóan új munkaszervezési, épületgazdálkodási, elhelyezési megoldásokat, sőt motívációs eszközöket is adhat a levéltári vezetők kezébe. Ezekre egyébként is egyre nagyobb szüksége van szinte minden levéltárnak.

A járványügyi rendkívüli módon felgyorsította az online kapcsolattartási formák, eszközök fejlődését és elterjedését, így ma már igazán hatékony megoldások állnak rendelkezésre távoli munkatársak összekapcsolására, még korlátozásoktól mentes időszakokban is. Az ÁBTL például a Covid-járvány elmúltával már két ízben is tartott ún. „hibrid” nemzetközi konferenciát, ahol a résztvevők egy része helyben, mások pedig különböző országokból online csatlakoztak a rendezvényhez, ezzel is csökkentve az utazással járó kiadásokat és nem utolsó sorban az ezzel járó környezeti terhelést. Tudományszervezési szempontból is rendkívül hasznosnak bizonyult ez a megvalósítási forma, hiszen konferenciák, workshopok számára olyan résztvevők közreműködését is biztosítani lehetett, akiket a földrajzi távolság és/vagy egyéb elfoglaltságuk miatt gyakorlatilag lehetetlen volna hagyományos módon vendégül látni.

Minden előnye ellenére az is bebizonyosodott a járvány alatt, hogy a home office lehetőségei több szempontból sem határtalanok. Nyilvánvaló egyrészt, hogy a papíralapú levéltári anyag irtatlan mennyisége miatt a hagyományos munkavégzési formákat a jövőben sem fogja teljes mértékben kiszorítani az online ügyintézés, legfeljebb annak aránya változik fokozatosan az utóbbi javára. A Történeti Levéltár Covid-tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a munkatársak többsége – bár eltérő mértékben – de továbbra is igényli a személyes jelenléteket, a közvetlen kapcsolattartást, az élő értekezleteket, de a munkahelyi kávézás vagy kollektív étkezés közösségi – és közösségformáló – élményét sem szabad alábecsülni. A családi élet és a munkahelyi feladatok keveredése, a munkaidő és a szabadidő összeolvadása szinte sehol sem problémamentes, ezért a helyben történő munkavégzés a későbbiekben is minden bizonnyal domináns forma marad a levéltárakban, azonban alkalmanként, időszakosan és bizonyos munkakörökre szabva minden bizonnyal rendkívül hatékony munkaszervezési eszköz lehet – és lesz is – a jövőben.